

Het begin van het slagturven in Holland

BART IBELINGS

De verwoesting van het Hollandse veenlandschap door het slagturven ten behoeve van de brandstofvoorziening is een bekend feit. In dit artikel worden de schaarse kwantitatieve gegevens gepresenteerd die de overgang van het turfdelven op het slagturven in Holland laten zien. Processtukken over de weerstand tegen de te betalen belasting op de winning van slag turf, geven aanleiding nader te kijken naar het begin van het slagturven. Duidelijk wordt hoe snel deze verandering plaatsvond en hoe enorm de turfproductie daardoor steeg.

In dit tijdschrift werd reeds eerder geschreven over het slagturven (Renes, 1983). Het begin van het slagturven in Holland wordt algemeen rond 1530 gedateerd (Fockema Andreae, 1934, p. 152; Diepeveen, 1950, pp. 31-33; Borger, 1992, p. 156)¹. Deze datering is tot stand gekomen op grond van het voorkomen van de term *slagturf*. Renes wees er al op dat hiervan in West-Brabant voorbeelden uit het midden van de 15e eeuw zijn te vinden. In Vlaanderen zijn zelfs 14e-eeuwse vermeldingen gevonden (Leenders, 1989, p. 247). Recent heeft Augustyn (1992, pp. 508-510) middels het oudst bekende Vlaamse voorbeeld uit 1307 een belangrijke nuance aangebracht. Het gaat hier namelijk om slag turf die gedolven wordt. Naar haar mening betreft het waarschijnlijk geen opgebaggerd restveen, maar de duurste

en beste turf die voor huisbrand gebruikt werd.

Het lijkt verstandig het slagturven in Holland geheel los te zien van de Brabantse en Vlaamse voorbeelden. In Holland was de fysische situatie ook geheel afwijkend. Het gaat hier daadwerkelijk om turf *baggeren*. Onder de weggegraven turf kwam in Brabant en Vlaanderen zand of klei tevoorschijn. In Holland werd dieper insteken van de resterende veenlaag met nog een forse voorraad turf bemoeilijkt door de grondwaterstand.

Kwantitatieve gegevens betreffende Bleiswijk, centraal gelegen in het Schielandse turfgebied, en de Rijnlandse ambachten, alsmede een aantal Rijnlandse processtukken geven aanleiding het overschakelen van het turf delven op het slagturven in Holland nader te bestuderen.

Man met baggerbeugel, rechts een man met mengklauw. Aquarel begin 19e eeuw, maker onbekend. (Foto: Streekarchiefdienst Hollands Midden).

BLEISWIJK

De bij mijn weten enige bewaarde, langlopende reeks met cijfers van de jaarlijkse turfproduktie vóór 1600 in Holland, betreft de winning te Bleiswijk van 1472 tot en met 1557. Dit ambacht verbleef toen in 's *graven boezem*, waardoor bij uitzondering de inkomsten uit de turfmaat (de belasting op de hoeveelheid gewonnen turf) in de rekeningen van de grafelijke rentmeester van Noord-Holland jaarlijks staan verantwoord². Van de inkomsten over 1412-1445, toen Bleiswijk behoorde tot de lijfocht van Margaretha van Bourgondië (die zij in 1412 van haar man, graaf Willem VI als douarie verkreeg)³, zijn slechts de rekeningen vanaf 1440 bewaard⁴. Voor de periode tussen 1446 en 1472 zijn geen cijfers voorhanden. In 1446 kwam Bleiswijk met toebehoren aan Bertelmeus Pertant, rentmeester van Noord-Holland, die het in 1447 al aan zijn dochter gaf bij haar huwelijk met Jan van Matenesse⁵. Uit 1454 dateert een uitspraak van het Hof van Holland, waarbij bepaald werd dat deze Jan van Matenesse ten onrechte de helft van de inkomsten uit de boetes wegens het onrechtmatig turven in de heerlijkheid Bleiswijk opeiste. Hij deed dat op grond van een overeenkomst met de graaf van Schieland in⁶. Dit is een bevestiging van de situatie zoals die al in de tweede helft van de 14e eeuw voorkomt: boetes op het teveel turf delven komen toe aan de baljuw (dijkgraaf). Kort daarna, in 1455, krijgen de inwoners van Bleiswijk

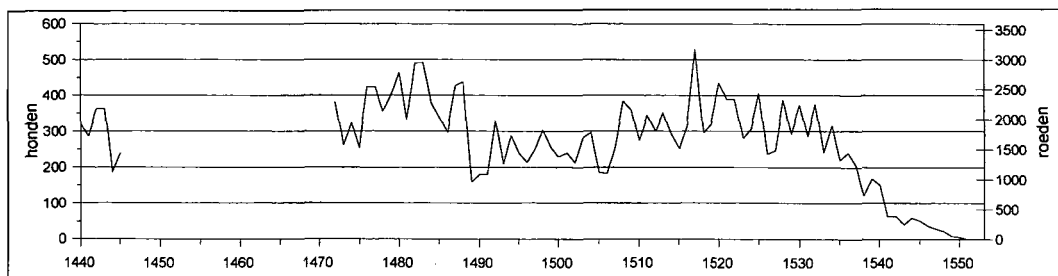
gezien hun armoede toestemming van de hoogheemraden van Schieland vrij te delven, mits zij zich jaarlijks voor 50 pond hollands binnen Schieland borg stellen (Unger, 1900, pp. 178-180 nr. 203, dd. 27 mrt). Waarschijnlijk betekende dit dat het ambacht geen turfmaat hoefde af te dragen. Bij gebrek aan bewaarde baljuwsrekeningen is dit echter niet te bewijzen. In 1472 viel de heerlijkheid Bleiswijk met de dood van Jan Kerstantz (van Matenesse?) terug aan de landsheer⁷. Bij de benoeming van een nieuwe baljuw van Bleiswijk in 1477 krijgt deze, ondanks het verzoek daartoe, nadrukkelijk niet de turfmaat onder zijn beheer, deze behoort als domein aan de jonkvrouw (bedoeld zal zijn hertogin Maria van Bourgondië). De ontvangst ervan heeft de rentmeester van Noord-Holland⁸. In diens rekeningen zijn de turfproduktiecijfers dan ook te vinden.

GEDOLVEN TURF

De oudste opgave van de turfmaat⁹ dateert dus uit 1440 en betreft de ontvangst verminderd met bedragen voor de baljuw, schout en bode (die blijkens de rekening van 1441 voor eigen gebruik mochten delven zonder te betalen), de rentmeester, de gezworen 'meters', de klerken en dienaars voor hun arbeid. Ook zijn veel reizen gemaakt om het *hontgelt* van de turf te innen, *gelijk dat boeckken datmen hier of overlevert clairlic in hout*. Helaas is voor geen van de jaren een dergelijk verveningsregister van Bleiswijk bewaard.

Vanaf 1472 tot 1553 staat jaarlijks¹⁰ het totaal aantal (halve) honden veen (vandaar *hontgelt*) verantwoord dat hier gedolven werd en de hiervan op te brengen turfmaatgelden (zie figuur 1). Schout, klerk en meter krijgen jaarlijks salaris

1. In *Bleiswijk gedolven turf (1440-1553)*. Bron: ARA Rekeningen Rekenkamer inv.nrs. 3303-3308, 305-388.

voor het meten van de *dobben* (de uitgevende turfgraten). Per hond diende men als turfmaat 6 groten, ofwel 3 stuivers te betalen, dit tarief bleef ongewijzigd¹¹. In de *Informacie* van 1514 (p. 371) wordt door Bleiswijk opgegeven dat zij de rentmeester van Noord-Holland van elke 8 roeden turf die zij delven 4 stuivers lastgeld (turfmaat) betalen. Een hond is daardoor gelijk te stellen aan 6 roeden. Het buurambacht Berkel betaalde de heer Van Egmond als ambachtsheer in 1514 (*Informacie*, pp. 356-357) per roede 1 groot turfmaat: hetzelfde tarief als Bleiswijk betaalde.

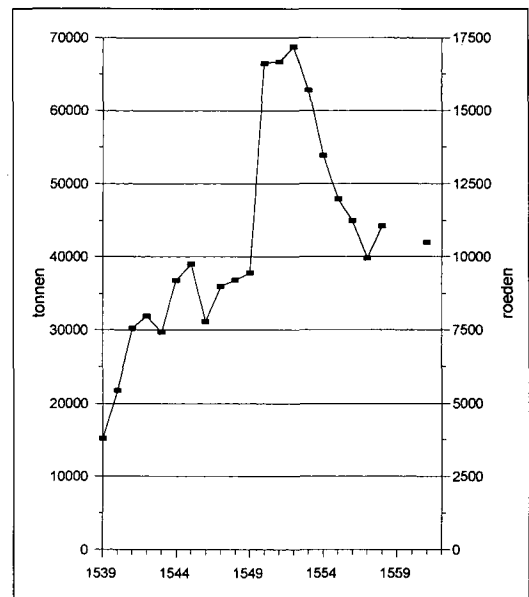
Het totaal aantal honden dat over de periode 1472-1553 werd afgegraven in Bleiswijk is circa 21.500 (gemiddeld 262 hond per jaar)¹². De fluctuaties in de jaarlijkse opbrengsten zijn voor een deel te verklaren door de weersomstandigheden. Slechts in de rekening van 1441 wordt hier echter iets van gezegd: er is niet al teveel gedolven als gevolg van de natte nazomer¹³. De veel lagere opbrengst in 1444 wordt echter niet verklaard, zo min als er in andere jaren iets wordt aangetekend bij de hoogte van de opbrengst. De hoogste produktie van gedolven turf in de reeks van ruim 85 jaar, in 1517 (530 hond ofwel ruim 2 maal het jaargemiddelde) is mogelijk in verband te brengen met de zeer strenge winter dat jaar¹⁴. Opmerkelijk blijft een dergelijke hoge opbrengst zo laat in de reeks wel. In de *Enquete* van 1494 en de *Informacie* van 1514 wordt door de veendorpen immers een zeer negatief beeld geschetst van de nog resterende turfwinningmogelijkheden. In 1494 stellen de inwoners van Bleiswijk in hun opgave voor de *Enquete* dat het turfdelven sinds hertog Karel's dood (in 1477) geheel vergaan is, *alsoe datter luttel off nyet gebleven is omme weer te delven*. Figuur 1 laat zien dat deze klacht overdreven is. De scherpe terugval na 1488 is waarschijnlijk meer het gevolg van de Jonker Fransenoerlog die op het platteland rond Rotterdam voor veel onrust zorgde. In 1514 zijn er van de totaal 1050 morgen in Bleiswijk 600 *die niet en doegen*, dit wordt omschreven als verloren (dus uitgevend) land, waar niet gehooïd of geweid kan worden¹⁵. De belastingdoeleinden van beide enquêtes heb-

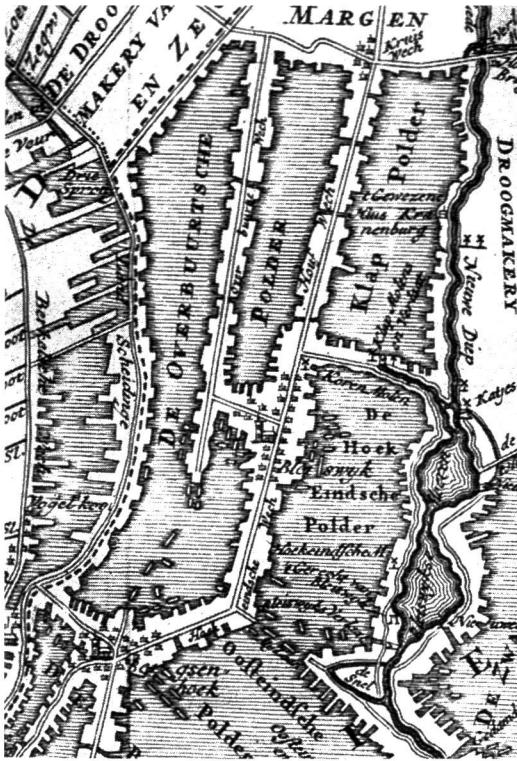
ben, zoals bekend, geleid tot een (negatief) vertekend beeld om een zo laag mogelijke aanslag te verkrijgen. De scherpe daling van de jaarlijks gedolven hoeveelheid turf vanaf de jaren dertig houdt verband met de winning van slag turf in Bleiswijk.

SLAGTURF

Vanaf 1539 (zie figuur 2) wordt voor het eerst opgave gedaan van het totaal aantal tonnen slag turf dat jaarlijks gebaggerd werd in Bleiswijk. De rekening van 1539 maakt melding, *also er d'eerste reyse [keer] es geweest*, van onkosten die door de schout gemaakt werden om een kerkgebod te doen van de belasting op deze nieuwe vorm van turfwinning. Ook de volgende jaren is een dergelijk kerkgebod nog nodig om 'enige' onwilligen aan te sporen tot betaling. Per 100 ton slag turf werd 2 stuiver lastgeld geheven (volgens de schout het bedrag dat ook in andere plaatsen geheven werd). Na een gestage toename van bijna 16.000 tonnen tot bijna 38.000 in 1549, volgt een spectaculaire stijging tot bijna 69.000 tonnen in

2. In Bleiswijk gebaggerde slag turf (1539-1561). Bron: ARA Rekeningen Rekenkamer inv.nrs. 374-392.

3. Detail Nieuwe Kaart van Schieland en Krimpenerwaard, uitgegeven door Isaak Tirion te Amsterdam, midden 18e eeuw. (Foto: Streekarchiefdienst Hollands Midden).

1552, daarna gevolgd door een snelle daling tot het oude peil in 1557. Totaal worden tussen 1539 en 1557 bijna 800.000 tonnen geslagturf (gemiddeld ruim 42.000 per jaar).

Ridder Joost van Bronkhorst¹⁶ is verantwoordelijk te houden voor het plotselinge einde aan de reeks van de turfmaatopbrengsten in Bleiswijk. Hij koopt op 28 februari 1558 de heerlijkheid. De inkomsten uit de turfmaat worden in de rentmeestersrekening bij de verkoop op 36 pond per jaar geschat¹⁷. De koopbrief van de heerlijkheid geeft als verkoopbedrag voor de hele heerlijkheid 5530 pond. De turfmaat vormt, gerekend tegen de gebruikelijke penning 16, een kleine 10% van de koopsom. Ander toebehoren van de heerlijkheid werd gevormd door de bede, tienden en

visserij. Het geschatte bedrag voor de turfmaat is te laag: uit andere bron (Hoek, 1986) is namelijk bekend dat de turfmaat in 1558 ruim 44 pond (omgerekend 44.275 tonnen) opbracht. Na de daling van de voorgaande jaren volgt dus weer een flinke stijging (zie figuur 2). Diepeveen (1950, pp. 110-111) berekende uit dit laatste bedrag (onbekend met de cijfers uit de rentmeestersrekeningen) een jaaropbrengst van 7080 tonnen (meer dan een factor zes te laag). Hij ging uit van het lastgeldtarief dat in de *Informacie* van 1514 genoemd wordt. Duidelijk blijkt welke fouten gemaakt kunnen worden: het tarief uit 1514 gold immers de gedolven turf en niet de slag turf.

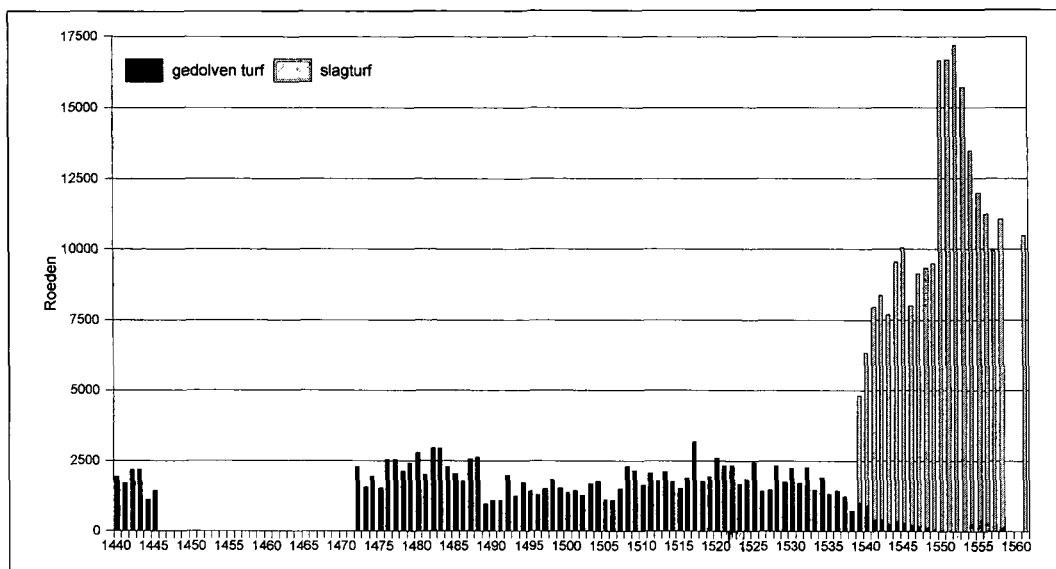
Het heerlijkheidsarchief bevat geen aansluitende gegevens over de turfmaat¹⁸. Bekend is nog slechts de door Diepeveen (pp. 110-111) genoemde turfmaatopbrengst uit het tiende-penning kohier van Bleiswijk over 1561 groot 42 cgl. (omgerekend 42.000 tonnen, zie figuur 2).

DEL- EN SLAGTURF

Om een vergelijking te kunnen maken tussen de jaarlijkse hoeveelheden gedolven turf en slag turf en tevens om het totaal aan gewonnen turf over de periode 1539-1553 te kunnen berekenen, is een omrekeningseenheid, de roede, nodig. Een hond gedolven turf is immers 6 roeden; 4 tonnen slag turf maken 1 roede¹⁹. Figuur 4 laat zien hoe enorm de jaarproductie na 1539 met het slag turven is toegenomen. Na 1553 werd uitsluitend turf gebaggerd. Ook financieel is te zien hoe snel de omslag plaats vond, al in 1541, het derde jaar van opgave van slag turf, zijn de geldelijke inkomsten uit de turfmaat op het slag turven groter dan die uit het turf delven.

In 1548 zouden volgens dijkgraaf en hoogheemraden in Rijnland de inkomsten van de slag turf reeds drie keer die uit gedolven turf bedragen en binnen acht of tien jaar zouden de inkomsten uit gedolven turf naar verwachting geheel verdwijnen (Diepeveen, pp. 33-34). De Bleiswijkse cijfers bevestigen deze ontwikkeling ook voor Schieland.

De sterke toename van het aantal huizen in

Bleiswijk, van 75 in 1514 naar 186 in 1553, bewijst dat de werkgelegenheid fors is gegroeid²⁰. In de omliggende turfdorpen is deze groei eveneens te zien. Hieruit is, bij gebrek aan cijfers over de turfwinning in deze dorpen, af te leiden dat na de klaagzang uit de *Enquete en Informacie* van rond 1500, nu tegen het midden van de 16e eeuw met het slagturven een economische *boom* in de regio plaatsvond.

RIJNLAND

Buiten de mooie, maar helaas unieke reeks van Bleiswijk zijn ter vergelijking slechts de Rijnlandse verveningskohieren bruikbaar. Deze zijn vanaf 1530 met veel lacunes bewaard²¹. De bruikbaarheid laat echter te wensen over, zoals hieronder zal blijken. Het betreft de afschriften van de diverse dorpskohieren die achter elkaar werden ingeschreven in het exemplaar voor het Hoogheemraadschap. Dat een dergelijk afschrift daar nodig was, komt omdat de turfmaat dan nog aan de baljuw-dijkgraaf toebehoort, evenals overigens de boetes op het teveel turven. De pacht-sommen van de turfmaat zijn inbegrepen in die van het baljuw-dijkgraafschap en niet apart bekend²². Dit was wel het geval geweest indien baljuwsrekeningen bewaard waren. Juist hier laat

4. In Bleiswijk gedolven turf en slag turf (1440-1561). Bron: ARA Rekeningen Rekenkamer inv.nrs. 3303-3308, 305-392.

het archief het in het bijzonder afweten: voor de 15e en 16e eeuw is niet één exemplaar bewaard²³.

Tot en met 1534 wordt in de verveningskohieren opgave gedaan van de gedolven turf, vanaf 1535 echter ook van de tonnen slag turf (4 jaar eerder dus dan in Bleiswijk). De Vries (1980, p. 24) die de enige bewaarde lokale dorpsverveningskohieren van vóór 1530 heeft gebruikt, die over de jaren 1520-1524 van Zegwaard, spreekt onjuist van 'turfbaggeraars' voor deze jaren. Deze rekeningen geven slechts het aantal *daeghen* (dagvel-den) gedolven turf. Het eerstvolgende bewaarde lokale kohier van Zegwaard over 1537 geeft ook de tonnen slag turf. In het verzamelkohier van de Rijnlandse dorpen wordt echter al in 1535 slag turf opgegeven door Zegwaard. Ditzelfde geschiedt door nog acht dorpen. Het aantal dorpen waar nog niet geslag turf wordt, bedraagt in dit jaar in totaal eveneens negen stuks. In de kohieren staan per dorp de namen van degenen die turf winnen met de hoeveelheid turf, gevolgd door de namen van degenen die borg stonden voor de turfwinning. Subtotalen van de hoeveelheid turf ontbreken echter, evenals geldelijke aanslagen. Naar het

zich laat aanzien zijn de kohieren opgesteld in verband met de borgstelling en niet voor de turfmaat. Of daarnaast registers werden bijgehouden met dit doel is onzeker, bewaard zijn ze in geen geval. De berekening van de hoeveelheid gewonnen turf wordt verder bemoeilijkt door een veelheid aan gehanteerde maten (zoals lasten, roeden, honden, dagvelden en tonnen) en kwaliteitsaanduidingen (zwarte en grauwe turf en *vincken, moeyerts en aerdemakers*) van de turf²⁴.

Bij toeval zijn voor 1535 uit processtukken wel totalen aan tonnen slag turf per dorp bekend²⁵. De negen dorpen geven samen ruim 170.000 tonnen slag turf op (zie figuur 5). Ruim 40% van het totaal aan slag turf werd in Zoetermeer gewonnen: ruim 73.000 tonnen, meer dan het maximum in Bleiswijk, dat ruim vijftien jaar later bereikt werd. Het lijkt dan ook geen toeval dat de eerste keer dat in de Rijnlandse Dingboeken gesproken wordt van slag turf dit betrekking heeft op Zoetermeer. Begin 1534 eist de dijkgraaf op klacht van de gaarders van de turfmaat te Zoetermeer, dat zij de namen opgeven van degenen die door slag turf het land ontgronden²⁶. Een jaar later wordt deze slag turf, zoals gezegd, voor het eerst geadministreerd. In 1533 worden in Zoetermeer zestien personen aangeklaagd die zonder vergunning windwatermolens hebben geplaatst²⁷. De molens werden sinds het einde van de 15e eeuw al gebruikt bij het turfdelven onder de grondwaterspiegel, maar bleven ook een noodzaak bij het slag turven. Aanvragen voor het consent tot slag turven gaan bijna steeds gepaard aan die voor het stellen van een molen tje, zo blijkt uit de consentregisters van Rijnland.

In 1535 werd in het verveningskohier nog geen slag turf opgegeven door Esselijkerwoude, Oudshoorn, Ter Aar, Schoten, Aarlanderveen, Leimuiden, Rijnsaterwoude, Vriesekoop en Alkemade. Van Vriesekoop en Leimuiden is evenwel bekend dat zij in 1535-1536 in een proces verwickeld waren met dijkgraaf en hoogheemraden van Rijnland over hun weigering turfmaat te betalen van slag turf en het niet nakomen van de Rijnlandse keur op het slag turven²⁹. Blijkens het

Stompwijk met Wilsveen en Gelderswoude	21.457
Hazerswoude	16.320
Waddinxveen	16.360
Zoetermeer	73.100
Zegwaard	23.725
Benthuisen	6.685
Aalsmeer	13.754 ²⁸

5. Tonnen slag turf Rijnlandse dorpen in 1535.

Dingboek riepen de beide ambachten in 1535 ook op tot dergelijk verzet in Hazerswoude, Benthuisen, Zoetermeer en Zegwaard³⁰. Deze ambachten zijn wel in figuur 5 terug te vinden: deze cijfers zullen als minima moeten worden beschouwd. De bedoelde keur tegen het slag turven in Rijnland dateert van 11 september 1534. Het is de vroegst bekende keur waarin van slag turven gesproken wordt. Omdat er dagelijks bij het Hoogheemraadschap veel klachten komen, wordt het verboden te slag turven uit uitgedolven dobben, plassen, zwetten e.d. op boete van 10 pond en mocht voortaan slechts met consent geslag turf worden³¹. Al in 1539 werd de boete bepaling op het slag turven in Rijnland uit uitgedolven dobben aanzienlijk verscherpt, omdat men hieruit *slachturff formeert zoe diep...dat men die zelve nyet wederomme tot bruyckbaer landt brengen en mach*. Bepaald werd dat bij overtreding de eerste keer een boete van 20 pond opgelegd werd, de tweede keer 40 pond en de derde keer verbanning uit Rijnland voor 10 jaar, op verbeuren van de rechterhand³².

HET BEGIN VAN HET SLAGTURVEN

Uit het genoemde procesmateriaal van 1535-1536 komen interessante gegevens naar voren over het begin van het slag turven. Het Hoogheemraadschap van Rijnland stelt dat men 4 of 5 jaar terug niet wist te spreken van slag turf en dat deze niet gemaakt werd. De ambachtsbewaarders stellen namens de dorpelingen dat al 10, 20, 30 en meer jaar terug slag turf werd gemaakt. Weliswaar was

Vrouw die baggerspecie aantrapt met tripborden of treeplanken.
Aquarel begin 19e eeuw, maker onbekend. (Foto: Streekarchiefdienst Hollands Midden).

het slagturven 20, 30 jaar terug niet zo algemeen als tegenwoordig, omdat nu de beste venen verdolven zijn, maar er is altijd geslagturf. Deze vorm van turfwinning is nooit belast geweest en dient ook nu vrij te blijven van turfmaat of lastgeld. De koning heeft immers in zijn plakkaat bepaald dat slechts tienden betaald dienen te worden die ook 40 jaar terug gegeven werden. Bedoeld moet hier zijn het plakkaat van koning Karel V uit 1520, nader toegelicht in 1529³³. Deze plakATEN zijn tot nu toe in verband gebracht met de vele processen die decennia lang gevoerd werden over het niet betalen van tienden van hennep- en raapzaad, die 40 jaar terug (dus vóór 1480) nog niet geheven zouden zijn (vgl. Hof, 1970 en Verkerk, 1975). Pas nadat zulke grote oppervlakten hiermee bezaaid werden dat de opbrengst van de korentienden nadelig beïn-

vloed werd, volgden pogingen deze gewassen tiendplichtig te maken. Hier blijkt dat de dorpe-lingen ook getracht hebben de belasting op de slagTURFwinning op deze wijze tegen te houden. In de plakATEN wordt overigens met geen woord gerept over turf. Het is tekenend dat de turfmaat op één lijn gesteld wordt met tiendbetaling (vgl. De Boer, 1978, p. 252). Deze relatie werd al veel eerder gelegd, bijvoorbeeld door de abt van Egmond die in 1466 een proces begon voor het Hof van Holland over het verlies van diens tiendinkomsten door de voortschrijdende turfwinning in Berkel³⁴.

Indien het Hoogheemraadschap kon aantonen dat het slagTURVEN gelijk stond aan de oude wijze van vervenen, zou ook voor het slagTURVEN betaald dienen te worden. Van het turfDELVEN werd immers vanouds het grafelijk recht van de

turfmaat geheven. Rijnland stelt dan ook dat het niet uit zou maken of men de turf *delft of met netten ophaelt* (het slagturven geschiedde middels een net aan een baggerbeugel). De dorpingen laten weten dat een *schamel lantman* die van 's morgens vroeg tot 's avonds laat slagturft uit zijn eigen dobben of plassen, als alles mee zit (met name aanhoudend droog weer), per dag ten hoogste 6 of 7 stuivers kon verdienen. Iemand die turf delft uit eigen land verdient volgens hun zeggen 15 stuivers per dag. Ook de bewering van het Hoogheemraadschap dat een ton slagturft 1 stuiver opbrengt, zou onjuist zijn: gemiddeld brengt een ton maar 5 duit (= 5/8 stuiver) of 11 penning (1 penning = 1/2 duit) op. Dit alles om maar aan te tonen dat het slagturven niet alleen iets anders was dan het turfdelven maar ook van weinig belang was. Rijnland verwijt de veenluiden hetgeen zij niet met de spade weten te delven, uit te halen met netten en zo diep te ontgronden dat het niet meer toe te maken is. Indien niet dieper dan 10 turven gedolven zou worden groeit het op den duur weer dicht. Vele honderden morgens zouden in Rijnland zo, zonder *poertaerde* (poortersaarde: stadsafval), zand of ander materiaal weer tot land geworden zijn waar beesten op konden weiden, aldus het Hoogheemraadschap. Dat dit veel te rooskleurig is voorgesteld blijkt alleen al uit de niet aflatende stroom van wetgeving op het slagturven (Diepeveen, 1950; Postma, 1989, pp. 337-344).

BESLUIT

Het lijkt er op dat mogelijk al decennia vóór 1530 in Holland op (zeer) kleine schaal geslagturfd werd. Het grootschaliger toepassen gebeurde echter na 1530. Dit is af te leiden uit het pas in de loop van de jaren dertig voorkomen van de slagturft in de rentmeestersrekeningen (Bleiswijk) en verveningskohieren (Rijnland). De enorme toename in turfproductie door het slagturven, dient vanuit economische motieven nader verklaard te worden. De snelle overschakeling op het slagturven vanaf de jaren dertig kan namelijk slechts ten dele verklaard worden door een gebrek aan delfturf.

The start of peat dredging in Holland

The start of peat dredging in Holland is generally dated 1530. In the village of Bleiswijk (province of South-Holland) this start is documented in a series of accounts (1472-1557) of stewards of the Count of Holland. These accounts show that in Bleiswijk from 1539 onwards peat digging was rapidly replaced by dredging, leading to an enormous increase in peat production (and tax income). Legal documents dated 1535-1536 indicate that dredging occurred on a small scale decades before the 1530's, but was not taxed then. The increased peat production can only partially be explained by the diminished possibilities of digging peat: probably economic factors also played an important role.

LITERATUUR

- AUGUSTYN, B. (1992). Zeespiegelrijzing, transgressiefasen en stormvloed(en) in maritiem Vlaanderen tot het einde van de XVIde eeuw. Brussel (2 delen).
- BOER, D.E.H. DE (1978). Graaf en Grafiek. Sociale en economische ontwikkelingen in het middeleeuwse 'Noord-Holland' tussen ca. 1345 en ca. 1415. Leiden.
- BORGER, G.J. (1992). Draining-digging-dredging; the creation of a new landscape in the peat areas of the low countries. In: J.T.A. VERHOEVEN (ED.). Fens and Bogs in the Netherlands: Vegetation, History, Nutrient Dynamics and Conservation. pp. 131-171.
- DIEPEVEEN, W.J. (1950). De vervening in Delfland en Schieland tot het einde der zestiende eeuw. Leiden.
- ENQUESTE ENZ. 1494 (1876). Red. R. Fruin. Leiden.
- FOCKEMA ANDREAE, S.J. (1934). Hoogheemraadschap van Rijnland. Leiden.
- GOUW, J.L. VAN DER, E.A. (1980). Dingboeken van het college van dijkgraaf en hoogheemraden van Rijnland 1520-1557. Tafels met index. UvA/HHR.
- HOEK, C. (1986). Repertorium op de grafelijke lenen te Bleiswijk, Hilleegersberg, Kralingen, Overschie, Rotterdam, Schiebroek, Schoonderloo en Zevenhuizen (1200-1648). In: Ons Voorgeslacht 41, pp. 146-147.
- HOF, J. (1970). Geding tussen de Abdij van Egmond en de Magistraat van Alkmaar over het tiendrecht (1513-1531). In: Alkmaars Jaarboekje 6, pp. 61-66.
- INFORMACIE ENZ. 1514 (1866). Red. R. Fruin. Leiden.

- LEENDERS, K.A.H.W. (1989). Verdwenen venen. Een onderzoek naar de ligging en exploitatie van thans verdwenen venen in het gebied tussen Antwerpen, Turnhout, Geertruidenberg en Willemstad 1250-1750. Gemeentekrediet Historische Uitgaven nr. 78. Brussel.
- POSTMA, C. (1989). Het hoogheemraadschap van Delfland in de Middeleeuwen, 1289-1589. Hilversum.
- RENES, J. (1983). Het begin van het slagturven in Nederland. In: Historisch-Geografisch Tijdschrift 1, pp. 6-7.
- RECHTSBRONNEN der vier hoofdwaterschappen van het vasteland van Zuid-Holland (1951). WOVR 3e reeks nr. 15.
- UNGER, J.H.W. (1900) De oudste keuren van Schieland. In: Rotterdamsch jaarboekje 7, pp. 168-234.
- VERKERK, C.L. (1975). Onderzoek naar de motivering in rechte bij de Grote Raad van Mechelen in de zestienste eeuw. De tienden van raapzaad en hennep in Snellerwaard, Hekendorp en Lange Linschoten. In: VMOVR deel XIV, pp. 295-354.
- VRIES, J. DE (1980). Landbouw in de Noordelijke Nederlanden 1490-1650. In: Algemene Geschiedenis der Nederlanden deel 7, pp. 12-43.
- NOTEN**
- Gehanteerde afkortingen
- ARA Algemeen Rijksarchief
- RR Algemeen Rijksarchief, Rijksarchief van Zuid-Holland, Rekeningen Rekenkamer
- OAR Archief Hoogheemraadschap Rijnland, Oud Archief
- 1 De Boer, 1978, pp. 253 en 258 meent om onduidelijke redenen dat het slagturven al in de (vroeg?) 15e eeuw werd ingevoerd in Holland. Het jaar 1530 werd bij de onlangs door de Vereniging voor Waterstaatsgeschiedenis georganiseerde turfstudiedag als eindgrens gehanteerd. De toen gehouden voordrachten zullen in 1996 in het Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis worden gepubliceerd.
 - 2 RR inv.nrs. 305-392. Onder het rentmeesterschap van Noord-Holland vielen Rijnland, Schieland en Delfland.
 - 3 Bronnen tot de geschiedenis der dagvaarten (RGP grote serie nr. 202) I, 2e stuk nr. 795 en dus niet 1416 zoals foutief bij Hoek (1986).
 - 4 RR inv.nrs. 3303-3309: rekeningen van de rentmeester-generaal van de douarie van Margaretha van Bourgondië (die overigens in 1441 al stierf, het rentmeesterschap bleef nog bestaan tot eind 1446). Al deze rekeningen zijn ongefolieerd.
 - 5 1446: RR inv.nr. 3309. Dit jaartal ontbreekt in de lijst van beleningen van het ambacht bij Hoek (1986), voor 1447 zie aldaar.
 - 6 Rechtsbronnen Vier Hoofdwaterschappen nr.C6 pp. 214-216 dd. augustus 14.
 - 7 RR inv.nr. 305 f. 58v.
 - 8 ARA Rekenkamer Registers inv.nr.28 f. 54v dd. 21 augustus Baljuw is Jacob van Reymerswale Jansz., die overigens tussen 1485-1499 baljuw-dijkgraaf van Schieland is.
 - 9 In baljuwsrekeningen van Schieland/Delfland zijn voor 7 jaren tussen 1360 en 1398 bij De Boer (1978, tabel 41, p. 258) opgaven van *overdelft* (meer een boetebetaling op het teveel turven dan een turfmaat op de gedolven hoeveelheid) in Bleiswijk te vinden. Het ontbreken van dergelijke opgaven van overdelft te Bleiswijk in de enige bewaarde 15e-eeuwse baljuwsrekeningen van Schieland over 1414-1423 (ARA Archief Graven van Holland inv.nrs. 1918-1927), is waarschijnlijk een gevolg van het feit dat het toen tot de douarie van Margaretha behoorde.
 - 10 Het aantal gedolven honden turf staat in de rekeningen over 1440-1445 niet aangegeven, maar is voor de grafiek berekend uit de gegeven netto-opbrengst van de turfmaat middels het tarief per hond, zoals dat vanaf 1472 steeds genoemd wordt.
 - 11 Omdat zowel de totale gewonnen hoeveelheid turf als de daarvan te betalen turfmaatgelden zijn geregistreerd is steeds controle mogelijk. In de rekening over 1489 (RR inv.nr. 323 tussen f. 64 en 65) is een chartertje bewaard met de opgave door de schout.
 - 12 Het lijkt overbodig er op te wijzen dat roeden en honden hier niet als oppervlaktemaat zijn te zien (1 hond zou dan 100 roeden zijn) en dat het dus ook niet mogelijk is aan de hand van deze gegevens een berekening te maken van het aantal verdolven

- morgens in Bleiswijk.
- 13 RR inv.nr. 3304.
- 14 De winter van 1516-1517 was één van de strengste van de 16e eeuw. Vriendelijke mededeling drs. J. Buisman, van wie binnenkort het tweede deel van diens standaardwerk Duizend jaar weer, wind en water in de Lage Landen verschijnt, lopend over de periode 1300-1550.
- 15 Enquete p. 246 en Informacie p. 371. Het gaat hier om zgn. 'gevouwen' morgentalen, want het ambacht is in werkelijkheid dubbel zo groot: 70 hoeven van 30 morgen, in de hoefslagenlijst van 1420 zelfs 71 hoeven: S. Muller Hzn., *Over de oudste geschiedenis van Schieland* (Amsterdam, 1914, bijlage A).
- 16 Zie over hem ook: H.F.K. van Nierop, *Van ridders tot regenten* (z.p., 1984, p. 165 en p. 176 voor een afbeelding van hem).
- 17 RR inv.nr. 393 f. 48.
- 18 F.W.J. Scholten, *Archief van de heerlijkheid Bleiswijk 1558-1970* ('s-Gravenhage, 1976), bewaard op het ARA. Zie inv.nr. 1 voor de koopbrief, lastgeldrekeningen zijn pas bewaard uit het einde van de 17e eeuw (zie inv.nrs. 121-124), dit geldt ook voor de rekeningen die te Rotterdam zijn bewaard (de stad kocht in 1582 de heerlijkheid Bleiswijk voor 5900 cgl.), zie: H. Ten Boom en B. Woelderink, *Inventaris van het oud archief van de stad Rotterdam 1340-1813* (Rotterdam, 1976) inv.nrs. 1689-1692.
- 19 Deze verhouding voor slag turf kan berekend worden uit RR inv.nr. 410 dd. 1557.
- 20 Informacie p. 371 en ARA, *Staten van Holland vóór 1572* inv.nr. 579.
- 21 OAR inv.nrs. 19-38 e.v.
- 22 Als zodanig te vinden in de rekeningen van de rentmeester van Noord-Holland onder het kopje 'officien in Rijnland' (evenzo voor Schieland).
- 23 Voor de gegevens uit de late 14e eeuw, waarvan wel rekeningen bewaard zijn zie: De Boer (1978, pp. 255-258).
- 24 Voor Waddinxveen, dat als enige van de genoemde ambachten binnen mijn onderzoeksgebied ligt, kom ik in mijn dissertatie terug op deze cijfers.
- 25 OAR inv.nr. 5577.
- 26 OAR inv.nr. 512 f. 14, vgl. tafel Dingboeken p. 74, dd. januari 17.
- 27 OAR inv.nr. 512 f. 11, vgl. tafel Dingboeken p. 72, dd. juni 26.
- 28 De opgave voor Aalsmeer is 84 last en 7400 manden. Het is onbekend hoeveel manden in een last gaan (nogmaals blijkt hoe divers de gehanteerde maten zijn). Indien een Aalsmeers schip 1 last is dan zouden er 2 maal 80 manden in een last gaan en 3 manden zijn 2 tonnen, zo wordt erbij geschreven (en op die wijze door mij omgerekend tot tonnen).
- 29 OAR inv.nr. 5577. Ook te Bleiswijk bestond aanvankelijk weerstand tegen het betalen van turfmaat van de slag turf, zo bleek hierboven al.
- 30 OAR inv.nr. 512 f. 40, tafel Dingboeken p. 83, dd. augustus 14.
- 31 Een afschrift onder andere in OAR inv.nr. 2965.
- 32 *Secretarie Archief Leiden I (1253-1575)* inv.nr. 1263 f. 328a dd. juli 26.
- 33 C. Cau, *Groot Plakaatboek enz. dl. I* ('s-Gravenhage, 1658) k. 1583: 1 oktober 1520 en k. 1586: 19 april 1529.
- 34 Diepeveen, 1950, pp. 24-27; Postma, 1989, pp. 336-337. Zie voor nog vroegere voorbeelden op dit vlak mijn bijdrage in het *Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis* (in druk).